

İ S L Â M İ Y E T E G Ö R E K Ö L E L İ K *

Yazan: ALİ ABDU'L-WAHİD WAFİ

Çeviren: KEMAL IŞIK

Batı araştırmacılarından bir çoğu, köleliği mubah kıldığından dolayı İslâmiyeti muaheze ederler. Onlara göre bu, insan özgürlüğü ilkelerinden en büyük bir ilkenin yıkımıdır. Çünkü, kölelik durumu kişiyi, uygarlık yönünden yetersiz kılmakta, onun herhangi bir akid yapmasına veya herhangi bir sorumluluğu yüklenmesine engel olmakta ve ondan temellük yetkisini almaktadır. Hattâ, bizzat kendisini başkasının malı yaparak, bazı yönlerden onu dilediği gibi kullanmakta serbest olduğu bir madde haline getirmektedir.

Bunlara cevabımızı iki noktada özetlemek mümkündür :

1 - İslâmiyetin doğmuş olduğu yüzyılda, Dünyayı kapsayan sosyal ve ekonomik durumlar, iyi görüşlü her kanuncuyu, herhangi bir formüle istinaden köleliği kabullenmeye zorluyor ve bu sistemin seri bir şekilde kaldırılması hususunda her davranışın başarısızlıkla sonuçlanmasını gerektiriyordu.

2 - İslâmiyet köleliği, yavaş yavaş ortadan kaldırmağa ve onu tamamen yok etmeğe yeterli bir formülle tanımlamıştır.

İslâmiyet, ekonomik hayatın bütün yönleriyle, kölelik sistemine dayandığı ve birçok dünya milletlerinin de sanayi güçlerinin bütünüyle, bu sisteme istinâd etmiş olduğu bir çağda doğmuştu. Bu itibarla, kanuncunun bu sistemi birden ve tamamen yasaklamayı denemesi, sosyal düzenlemeye hiçbir fayda sağlayamazdı. Çünkü böyle bir teşebbüs, kanun koyucusunun buyruklarını muhalefetle karşılaştıracak ve onu kötü bir duruma düşürecekti. Bu hususta kendisine, buyruğunu bütün dünyanın uygulamasını gerektiren bir otorite ve kuvvet sağlanmış olsaydı, bu durum, sosyal ve ekonomik hayatı büyük bir sarsıntı ve yıkıntıya götürmekten ileri gidemezdi.

Yine ona bu otoriteyi sağlayan kanunun uygulanmış olduğu farzedilseydi, bunun sebep olacağı zararlar, içinde bulunduğumuz yüzyılda bankalar veya kollektif şirketler sisteminin aniden ilga edilmesi, işçilerin kullanılmasının yasaklanması, her mal sahibinin bizzat kendi elile çalışma zorunda bırakılması, demiryolları ve buhar enerjisinin kullanılmasının iptali hallerinde, hayatımızın duçar olacağı çok büyük zararlardan daha az olamazdı. İşte o Asırda da köleler, ekonomik hayatın buharı ve enerji kaynakları idiler.

Bu itibarla İslâmiyet köleliği, toplumsal hayat sistemi üzerinde hiçbir kötü etki bırakmaksızın, zamanla kendi kendini yok etmeğe yeterli, hayat gidişiminde hiçbir kimseye herhangi bir değişimi hissettirmeyecek bir formülle kabul etmiş ve bu gayeye ulaşmak için de etki bakımından en iyiye, sonuç bakımından da en doğruya götürecektir. Bu vesileler, bir yandan, köleliğin gelişimini, beslemeyi ve varlığını sağlayan kaynakların daraltılmasını, diğer yandan da azaltmaya ve özgürlüğe götüren kapıların genişlemesini sağladığını görürüz. Böylece

* Bu konu, Müellif'in fikirlerine sadık kalınarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu fikirler bazı yönlerden tetkik ve münakaşaya muhtaç olduğundan, bu husustaki görüşlerimizi başka bir yazımızda açıklamayı uygun bulmaktayız.

Yazının Arapça olan aslı, Mecelletu'l-Ezher adlı derginin (XXIII, 1952 Kahire) 96-101. sayfaları arasında "Mawkıfu'l-İslâm mine'r-Rıkk" başlığı ile yayınlanmıştır.

köleliği, akış yollarının çoğaldığı ve kendisini besliyen ana kaynakların da kesilmiş olduğu küçük bir nehre benzetmek mümkündür ki böyle bir nehrin kurumağa mahkûm olduğu açık bir gerçektir. Bu suretle İslâmiyet, köleliği, yavaş ve sağlam bir şekilde ortadan kaldıracak bir metod takip etmiş ve bu sistemden tedricen kurtulabilmesi bakımından dünyaya bir intikal devresi sağlamıştır.

İslâmiyetin doğmuş olduğu yüzyılda köleliğin gelişimine yardım eden kaynaklar çok ve çeşitli idi. Bunların en önemlilerini yedi noktada toplamak mümkündür :

1 - Bütün çeşitleriyle harp, gerek dahilî, gerekse haricî harplerde esirin akibeti öldürülmek veyahut köle yapılmaktan ileri gidemiyordu.

2 - Korsanlık ve kaçırma, bu tecâvüzlerin kurbanlarına esir muamelesi yapıyor ve kendileri köleliğe zorlanıyordu.

3 - Öldürmek, çalmak ve zina etmek gibi vahim bir takım suçların irtikâp edilmesi, bu gibi suçlardan birisini işleyen kimse devletin, tecavüze uğrayan şahsın veyahut ailesinin menfaatına uygun olarak köleliğe mahkûm ediliyordu.

4 - Borçlunun borcunu ödeyememesi, bu şahısta alacaklı lehine köleliğe mahkûm ediliyordu.

5 - Babanın çocukları üzerindeki otorite, kendisine çocuklarını köle gibi satmak yetkisi veriliyordu.

6 - Şahsın bizzat kendi nefsi üzerindeki otorite, aciz bir kimseye, belirli bir para mukabilinde özgürlüğünden feragat etmek suretile, kendisini satmak yetkisi veriliyordu.

7 - Kölelerin tenasül suretile çoğalışı, babası hür dahi olsa, köle bir anneden doğan çocuk da köle oluyordu¹.

Bu kaynaklar, köle toplumuna her gün binlerce insan katıyordu. O kadar ki bir çok millletlerde köle adedinin özgür insanların adedini kat kat aştığı görülmüyordu.

İslâmiyet, köleliği besliyen kaynakların böylesine çok ve kuvvetli olduğu bir zamanda geldi. Yalnız iki kaynaktan başka diğerlerinin hepsini yasakladı. Bu iki kaynaktan biri, köle bir anneden doğma çocuklara tatbik edilen verâset suretile kölelik, diğeri de esirlerin tabi tutuldukları harp köleliği sistemidir ki İslâmiyet bu her iki kaynağı da ele almış ve kısa bir süre içinde bunların gerçek membalarının kurutulmasına yeterli bir takım kayıtlara bağlamıştır.

Verâset suretile köle olma sistemini engelliyen en önemli kayıtlardan birisi, İslâmiyetin, köle kadınların efendilerinden olan çocuklarını kölelikten istisna etmesidir. Buna göre, cariyenin doğurmuş olduğu çocuğu, efendisi tanıdığı takdirde çocuk hür olarak doğmuştur². Zenginlerin, cariyeleri ancak kendi özel zevklerini tatmin için kullandıklarını gözönüne alarak, köle kadınların çocuklarını inceliyecek olursak, genel olarak bu çocukların, bizzat efendilerinden olduğunu görürüz. Bundan da anlaşıldığına göre, İslâmiyetin, verâset suretile kölelik hakkında koymuş olduğu bu kayıt, çok az bir süre içinde bu kaynağın yok olmasına ve membaininde kurumasına kâfi gelecektir.

İkinci kaynak olan harp köleliğini kayıtlayan en önemli âmillerden birisi de, Müslümanlar arasında cereyan eden harplerde esir edilenlerin bu sistemden istisnâ

¹ Bu beslenişin tafsilâtı ve bu sistemi kullanan milletler için bk. 1931 yılında Paris'te basılan Fransızca 2 kitabım, Al-Halatu'l-Muvellide Li'r-Rikk, s. 99-139; Al-Fark beyne Rikk'r-Reculi ve Rikk'l-Mar'ati, s. 254-281.

² Bk. Beda-i as-Sana'i-Li'l-Kâsânî, c. 4, s. 124-125, El-Hanci baskısı 1910; Al-Meydânî alâ'l-Kuddurî, s. 266, Ezher baskısı 1927.

İleride görüleceği gibi, İslâmiyet Kezâ, tedbir, Mükâtebe ve İstîlâd vukuundan sonra, Müdeb-irenin, Mükâtebenin ve Ummu'l-Veled'in getirmiş olduğu çocukları, bu kaynaktan istisnâ etmiştir.

edilmiş olmalarıdır. Bu esirler, ister tecavüz eden taraf, ister tecavüz olunan taraftan olsunlar, hiçbir suretle köle yapılamazlar³. Müslümanlarla diğer milletler arasında cereyan eden harplerde esir edilenlere gelince, bu gibilerin köle yapılabilmesi birçok şartlara bağlanmıştır. Bu şartların en önemlileri, böyle bir harbin kanunî olması gereklidir. Başka bir deyimle, İslâmiyetin bunu uygulaması, onun kanunlarına göre tenfiz edilmesi ve bu harbin bizzat Müslümanların Halifesi tarafından ilân edilmiş olması gereklidir. İslâmiyet ancak üç halde harbi mubah kılmıştır :

1 - Savunma hali: Allah, bu hususta şöyle buyurur : “Size harp açanlarla, Allah yolunda, sizde doğuşun fakat aşırı gitmeyin. Allah aşırı gidenleri sevmez” (Bakara sûresi, âyet: 190).

2 - And'ın bozulması ve İslâmiyet aleyhine çalışma hali: Allah, “Şayet ahitlerinden sonra yeminlerini bozarda dininize dil uzatırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; belki, vazgeçerler. Çünkü onların andları, ahidleri yoktur” buyurmuştur (Tevbe sûresi, âyet: 13).

3 - Devletin egemenliği ve selâmeti ile ilgili fitneyi bastırma hali: Allah bu hususta da, “Fitneden eser kalmayınca kadar onlarla dövüşün. Tâ ki din yalnız Allah için ola. Muharebeden vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık gerekmez” buyurmuştur (Bakara sûresi, âyet: 193). Hazreti Peygamberin gerek Araplarla, gerek Yahudilerle ve gerekse Rumlarla yapmış olduğu harpler, bu üç hali tecavüz etmemiştir. Harbin, yukarıda geçen hallerden başka bir durumda ilân edilmiş olması, veya bu hususta İslâmiyetin koymuş olduğu ilkelerin uygulanmaması veyahut Halife tarafından ilân edilmemesi hallerinde, esir edilenler köle yapılamazlar⁴. Hattâ bu şartların bulunması halinde dahi, İslâmiyet köleliği, esirliğin katî bir sonucu olarak kabul etmemektedir. Çünkü, İslâmiyet devlet başkanına, mukabilinde bir şey beklemeksizin esirlere iyilik yapmak, onlardan fidye almak veya bir işte kullanmak, düşman elindeki Müslüman esirlerle mubadele etmek veya başlarına konan bir miktar vergiyi almak suretile, onları serbest bırakma yetkisini tanımaktadır.⁵

Bu hususta Kur'an-ı Kerîm, esirleri köle yapmanın devlet reisinin yetkisi dahilinde olduğunu zikretmekten kaçınmış ve ancak iyilik yapmayı ve fidye almayı zikretmekle yetinmiştir. Bu hususta da Allah, “Kâfirlerle (muharebede) karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun. Nihayet onları mecâlsiz bir hale getirdiğiniz vakit artık bağı sıkı tutun. Ondandır sonra ise, ya iyilik yapın, yahut fidye alın. Yeter ki harp ağırlıklarını bıraksın” demektedir (Muhammed sûresi, âyet: 4).

Görülüyor ki, İslâmiyet esirlerin köle yapılması hakkında verâset suretile köle olma hususunda izlemiş olduğu metodun aynısını takip etmiş ve bu sistemin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir takım kayıtlar koymuştur. İslâmiyet, köleliği esirliğin

³ Bk. Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 383, 384; Bedâ'i as-Sana'î li'l-Kâsânî, c. 7, s. 141; Fransızca eserim, Al-Halatu'l-Muvellide Li'r-Rikk, s. 128, 129.

⁴ Bu hükümlerin tafsilâtı için bk. Al-Beda'i, c. 7, s. 97-142; Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 367-384; Zekerîya al-Ansarî, Haşiyetu's-Şarkavî alâ Şarhi't-Tahrir, Şafîî, c. 2, s. 374-403; Daru'l-Kütüp baskısı 1262 H.; Haşiyetu'd-Dusuki alâ's-Şarhi'l-Kebir Li'd-Dardir alâ metni Halil, Malikî, c. 2, s. 173-308, Ezher baskısı 1927; Muhammed al-Hudari, Tarihi't-Teşrî Al-İslâmî, s. 54-67; Fransızca eserim, Al-Halatu'l-Muvellide Li'r-Rikk, s. 138-139.

⁵ Bk. Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 370-371; Al-Beda'i, c. 7, s. 101, 102, 110, 119, 120, 229; Aş-Şarkavî alâ't-Tahrir, c. 2, s. 376, 377; Ad-Dusukî alâ's-Şerhi'l-Kebir, c. 2, s. 384; Aş-Şeybanî alâ Mer'i, Hanbelî, c. 1, s. 26, Hayriye matbaası baskısı 1324 H.; Al-Alusî alâ'l-Kur'an, c. 66, s. 66, 67; At-Tabarî alâ'l-Kur'an, c. 26, s. 27; Al-Hudari, Tarihi't-Teşrî, s. 59, 60; Al-Gazawat fî Siret bin Hişâm; Aş-Şarkavî alâ'z-Zübeydi alâ'l-Buhari, c. 2, s. 350, 366; c. 3, s. 120, 130, 149; Fransızca eserim, s. 129-135 ve bu sayfalarda ve eklerde gösterilen kaynaklara bk.

gerekli bir sonucu olarak kabul etmemiş, fakat bu hususta karar verme yetkisini hükümet başkanına bırakmıştır. Aynı zamanda kölelik sistemine rağbet edilmeyerek, daha iyisine rağbet edilmesini ve onun üstün tutulmasını da arzulamıştır. Bununla beraber, İslâmiyet, ancak bir takım şartların gerçekleşmesi neticesi bu sisteme iltica etme yetkisi vermektedir ki bu şartları, İslâmiyetin doğduğu ilk günlerde yapmak zorunda kaldığı harblerde görmek mümkündür. Halbuki, İslâmiyetin istikrarından, Müslümanlarla diğer milletler arasındaki alâka ve münasebetlerin tanziminden sonra, bu şartların gerçekleşebilmesinin pek ender bir hal almış olduğunu görürüz. Bu demektir ki, İslâmiyet, bu nevi bir köleliği ancak bilinen bir süre için mubah kılmıştır.

İşte, İslâmiyetin, köleliğin beslenmesini sağlayan kaynaklar hakkında uygulamış olduğu gerçek budur. Yalnız iki kaynağın istisnâsı ile diğerlerinin hepsini ortadan kaldırmış ve bu iki kaynağı da en yakın bir süre içinde, esas membalarının kurumasına yeterli bir takım kayıtlara bağlamıştır.

Bütün bunlardan daha önemlisi, İslâmiyetin, kölelerin azatlanması ve kendilerine serbestilerinin verilmesi hususunda izlemiş olduğu yoldur. Bu yol, onun özgürlük prensiplerine böylesine bağlı olduğuna ve buna vermiş olduğu büyük öneme delâlet etmesi bakımından, yukarıda geçen hususlardan da çok ilgi çekicidir. İslâmiyetten önce, azatlama kapıları çok dardı. Buna ancak bir yol olup, bu da kölesini azat etme hususunda efendisinin göstereceği isteğe bağlıydı. Bu istek gösterilmediği müddetçe, köle ve ailesi sonsuzluğa kadar kölelik zinciri ile bağlı olarak kalmağa mahkûmdu. Diğer taraftan dinlerin çoğu efendinin kölesini azat etmesini mahzurlu görüyor ve ancak özel hallerde, güç şartlarla ve bir takım karışık dinî ve adlî formalitelerin tamamlanmasından sonra, bu yetkiyi kendisine veriyordu. Bütün bunlardan fazla olarak, kölesini azat ettiği için devlete büyük bir para cezası vermek zorunluğunda bırakılıyordu. Çünkü, bu dinlere göre, azatlama ile, devletin haklarından birisi kaybedilmiş oluyordu⁶.

İslâmiyet, azatlama kapılarının böylesine dar ve şartlarının da böylesine ağır olduğu bir anda geldi. Bütün bu ağır kayıtları kaldırarak, kölelere özgürlük kapılarını ardına kadar açtı. Onların azatlanmaları hususunda binlerce fırsatlar meydana getirdi. Kısa bir süre içinde, kölelik sistemini tamamen ortadan kaldırmağa yeterli bazı azatlama sebeplerini araştırdı.

İslâmiyet, ister söylemiş olduğu sözün anlamını kasetmiş olsun, ister hata suretiyle söylemiş olduğundan bu anlamı kasetmemiş olsun ve her ne suretle olursa olsun, efendinin, kölesinin azatlanmasına açık olarak delâlet eden her sözünü, azatlama sebeplerinden biri olarak kabul etmiştir. Yine efendisinin, sözünü ciddî veya şaka mahiyetinde söylemiş olması, buna zorlanmış veyahut sırf kendi ihtiyariyle söylemiş olması, normal durumda veya içki ve buna benzer yasaklanmış olan diğer bazı maddeleri kullanmak suretile düşünce kabiliyetinden yoksun olması hallerinde, sarfetmiş bulunduğu sözler de aynı hükme tabi kılınmıştır⁷. Bundan da anlaşıldığına göre, İslâmiyet kölelerin azatlanması hususunda en küçük sebepleri dahi araştırmaktan geri kalmamıştır.

Azatlama sebeplerinden biri de, efendinin, her ne suretle olursa olsun, "Tedbir" kelimesine delâlet eden bir sözü sarfetmiş olmasıdır. Başka bir deyimle, efendisinin ölümünden sonra, kölesinin azat edilmesini vasiyet etmiş olmasına delâlet eden bir

⁶ Tafsilât için bk. Wallan, L'Histoire de L'Esclavage dans L'Antiquité, T. I, 334-357; T. II, 385-439.

⁷ Azatlamaya sarahaten delâlet eden sözlerin hükmü budur. Kinâye suretile sarfedilen sözlerde ise, niyet şarttır. Yukarıda zikretmiş olduğumuz hükümler, Ebu Hanîfe mezhebine göredir.

Bk. Al-Beda'i, c. 4, s. 46 ve ekleri; Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 263 ve ekleri.

sözü söylemiş bulunmasıdır. Böyle bir söz, kendisinden çıktığı andan itibaren, ölümünden sonra köleye hürriyet garantelenmiş olur. İslâmiyet bu cins kölelerin özgürlüğünü korumak hususunda, her türlü tedbiri almaktan geri kalmamıştır. Hayatta iken efendiye, "Mudebber" kölesini satmasını, rehin vermesini, hediye etmesini ve mülkiyetini başka bir şahsa aktaran her türlü işlemde bulunmasını yasaklamıştır. "Mudebber" köle cariyeye ise "Tedbirinden" sonra, bunun doğuracağı çocuklar da aynı hükme tabi kılınmıştır. Varisleri bunu, ister ikrar etsinler, ister etmesinler, efendisinin ölümünden sonra, cariyeye ile birlikte çocukları da azatlanmış olurlar⁸.

İslâmiyetin uygulamış olduğu azatlama sebeplerinden diğer biri de, cariyenin, efendisinden nesebi maruf bir çocuğu dünyaya getirmesidir. Bu takdirde, yukarıda da söylemiş olduğumuz gibi, çocuk doğduğu andan itibaren, anne ise, efendisinin ölümünden itibaren, özgürlüklerine kavuşmuş olurlar. İslâmiyet, bu nevi köle kadınların özgürlüklerini garantileme hususunda, yukarıda geçen "mudebber" köle hakkında almış olduğu tedbirlerin aynısını uygulamıştır. Bundan sonra "Ummu'l-Veled", (Fakihlerin, bu neviden her köle kadına vermiş oldukları şer'i isim budur) efendisinden başka birisinden bir çocuk dünyaya getirecek olursa, bu çocukta aynı hükme tabi olup, efendinin ölümünden sonra annesi ile beraber azatlanmış olurlar⁹.

Yine, İslâmiyete göre azatlama sebeplerinden biri, efendinin, kölesine "Mükâtebe" hakkı vermiş olmasıdır. Başka bir deyimle, köle, kendisine muayyen bir mal veya para verdiği takdirde, azat edeceği hususunda aralarında bir anlaşmaya varmış olmalarıdır. İslâmiyetin, özgürlüğe ne kadar kıymet verdiği ve onun üzerinde ne derece titiz davrandığı, bu nevi köleler için gerekli malın tedariki hususunda her türlü çareyi araştırmış olması, bunun açık bir delilidir. Onlara, kendi boyunlarını kölelik zincirinden kurtarmak için anlaşmış oldukları malı toplayabilme hususunda, hür insanlar gibi davranmak, akidler yapmak, ticâretle meşgul olmak, almak ve satmak, yeterliklerini vermiştir. Bütün Müslümanları, onlara yardıma davet etmiş ve sadakalarını onlara vermeğe teşvik etmiştir. Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: "Kölelerinizden, serbestisini satın almak isteyenlerin, iyi halini görürseniz, onlarla yazışın (mukavele yapın). Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin" (Nur sûresi, âyet: 33). Aşağıda açıklanacağı gibi, İslâmiyet bununla da kalmamış, fakat devlet bütçesinden bir miktar parayı, onların yardımına ve kölelikten kurtarılmalarına tahsis etmiştir. Yukarıda zikretmiş olduğumuz âyetten de anlaşıldığı gibi, köle, belirli bir para mukabilinde serbestisini kazanmak istediği takdirde, efendinin "Mükâtebe"yi kabulden kaçınması doğru değildir. Bu hususta, İbnî Cureyc, Atâ bin Ebi Rabah'a : "Kölem benden mükâtebe edilmesini istediği zaman, benim ona bu hakkı vermem üzerime vacip midir?" diye sorduğunda, o da cevaben kendisine, yukarıda geçen âyeti kerîmeyi delil göstermiş ve "Ancak vacip olarak görürüm" demiştir. "Mükâteb" cariyeye olursa, bu anlaşmadan sonra doğuracağı çocuklar da aynı hükme tabi olurlar.

⁸ Bu hükümlerin tafsilâtı için Bk. Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 267 ve ekleri; Al-Beda'î, c. 4, s. 123 ve ekleri; Eş-Şarkawî alâ't-Tahrir, c. 2, s. 494 ve ekleri; Eş-Şeybanî alâ-mar'î, c. 2, s. 117 ve ekleri; Ad-Dusukî alâ'd-Dardîr alâ-Metnî Halil, c. 4, s. 407 ve ekleri; Fransızca eserimiz, s. 33.

⁹ Burada, "başka birisi" deyiminden kasdolunan anlam, efendinin "mudebber" cariyesini oğlu veya başka birisi ile evlendirmesidir. Bu durumda olan cariyeye, esas efendisi olan babanın ölümünden sonra çocuğu ile birlikte hür olurlar. Çev.

Bu hükümlerin tafsilâtı için bk. Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 266, 268; Al-Beda'î, c. 4, s. 112 ve ekleri; Ad-Dusukî alâ'd-Dardîr alâ Metnî Halil, c. 4, s. 280 ve ekleri; Eş-Şarkawî alâ't-Tahrir, c. 2, s. 492 ve ekleri; Eş-Şeybanî alâ Mar'î, c. 2, s. 104 ve ekleri; Fransızca eserimiz, s. 32, 33.

Efendi ister razı olsun, ister olmasın, aralarında anlaşmış oldukları parayı kendisine ödediği anda, cariye ile birlikte bir karşılık olmaksızın çocuğu da azatlanmış olur¹⁰.

Bütün bunlardan fazla olarak, İslâmiyet, vuku'ları çok olan bir takım büyük suç ve hataları da ele alarak, kölelerin azatlanmasını, bunların kefâreti olarak kabul etmiştir. Ona göre, yanlışlıkla veya bu hükme tabi herhangi bir öldürmenin kefâreti, bir kölenin azat edilmesidir. Bu hususta Allah, "Bir mü'minin bir mü'mini haksız yere öldürmesi asla olamaz. Meğer ki yanlışlıkla ola. Bir mü'mini yanlışlıkla öldürene, bir boyun (bir köle) azat etmek gerekir" buyurmuştur (Nisa sûresi, âyet: 91). Yeminini bozanlar için de Allah şöyle buyurmaktadır : "Allah'ın helâl ettiğini nefsinize haram kılmak gibi, boş yere andlardan dolayı Allah sizi muhaheze etmez. Fakat bağlandığımız yeminlerden dolayı sizi mes'ul ve bunlardan dolayı sizi muaheze eder. Böyle bir yemini bozarsanız onun kefâreti, çoluk çocuğunuza yedirdiğiniz orta einsinden on yoksula yemek yedirmek, yahut elbise giydirmek veyahut bir köle azat etmektir" (El-Maide sûresi, âyet: 92). Ramazanda orucun kasden bozulması da aynı hükme tabi kılınmıştır. Keza, kocanın karısına "Zihar" ika etmesi, başka bir deyimle, ona, "sen benim için, annem gibisin" demesi ki, bu takdirde de kocanın tekrar karısına dönebilmesi için bir köleyi azat etmesi gerekir. Allah bu hususta da şöyle buyurmuştur : "Karılarına ana diyerek, onları bıraktıktan sonra sözlerinden dönenler, zevcelerine yaklaşmadan evvel bir köle azat etsinler" (El-Mucadele sûresi, âyet: 3). İslâm hukuku, üzerine, bu kefâretlerden birisi vacip olan bir şahsın, kölesi bulunmaması halinde dahi, gücü yettiği anda bir köleyi satın alması ve azatlaması zorunluğunda olduğunu kaydeder.

Bütün bunların yanı sıra, İslâmiyet, insanlara kölelerin azatlanmasını sevdirmiş ve mü'minin Allah'a yaklaşabilmesinin en yakın yolunun, bu olduğunu belirtmiştir. Hattâ Hazreti Peygamber, köle azatlamanın büyüklüğüne, mükâfatının çokluğuna delâlet etmesi bakımından bunu, bir darbimesel haline getirmiştir. O, "Kim bunu yaparsa bir köle azat etmiş gibidir" veya "Allah'ın yanında bunun sevabı, bir köle azat etmiş kadar büyüktür" gibi örnekler vermiştir.

İslâmiyet bütün bunlarla da yetinmemiş, zekât malından bir kısmını, yâni devlet bütçesinin bir bölümünü kölelerin serbestilerine harcanmaya, onları satın almaya ve azatlamaya, "Mükâteb" ve buna benzer diğer köleler gibi, özgürlüklerine kavuşmak için çalışan muhtaç kölelere yardıma tahsis etmiştir. Allah bu hususta : "Sadakalar, yalnız fakirlere, yoksullara, sadakaları toplamaya memur olanlara, yürekleri (Hakka) ısmanlara, azat edilecek boyunlara...dır" buyurmuştur (Tevbe sûresi, âyet: 61). Boyunlardan maksat, kölelerin boyunlarını kölelik zincirinden kurtarmaktır. Âyeti Kerîmede görülen "Sadakalar" tâbirinin anlamı da, devlet bütçesi kaynaklarının en önemlisini teşkil eden zekât'tır.

Bundan da, söylediğimiz sözün doğruluğu meydana çıkmış olmaktadır ki, İslâmiyet, köleliği ancak kendi kendini yok etme yeterliğine sahip bir formülle tanımlamıştır. Bu formulün başlıca özellikleri, köleliği besliyen kaynakları daraltması, bunların ancak belirli bir süre için kalmalarına müsaade etmesi ve azatlama kapılarını da en geniş şekliyle açmasıdır. İşte böylece kölelik sistemini, daha öncede söylediğimiz gibi, akış yollarının çoğaldığı ve suyunu almış olduğu asıl kaynağının da kesildiği küçük bir nehre benzetmek mümkündür ki, böyle bir nehrin kurumağa mahkûm olduğu açık bir gerçektir.

¹⁰ "Mükâteb" hükümlerinin tafsilâtı için Bk. Al-Meydanî alâ'l-Kuddurî, s. 27 ve ekleri; Al-Beda'î, c. 4, s. 123 ve ekleri; Eş-Şarkawî alâ't-Tahrîr, c. 2, s. 508 ve ekleri; Eş-Şeybanî alâ Mar'î, c. 2, s. 107 ve ekleri; Ad-Dusukî alâ'd-Dardir alâ Metni Halîl, c. 4, s. 388 ve ekleri; Fransızca eserim, s. 33 ve ekleri.